

EKOLOGIK MIGRANTLARNING XALQARO-HUQUQIY MAQOMI: QIYOSIY-HUQUQIY TAHLIL

Radjabov Dilshod Ikromovich

O'zbekiston Respublikasi

Huquqni muhofaza qilish akademiyasi magistratura tinglovchisi

Annotatsiya: *Maqolada ekologik migratsiya xalqaro huquqiy maqomini tartibga solishning nazariy asoslari, ekologik sabablarga ko'ra harakatlanuvchi shaxslar tushunchasining atamalari va ta'riflari, ekologik migrantlar toifalari va ularning nazariy va amaliy jihatlarini, insonning ekologik huquqlarini tan olish va mustahkamlash ekologik muhojirlarning xalqaro huquqiy maqomini belgilashning zaruriy shartlariga bag'ishlangan. Maqolada ekologik migrant tushunchasi, ekologik migrantlarning qochqinlar, mehnat muhojirlari va boshqa shaxslardan farqi atroflicha o'rganib chiqilgan, hamda mazkur yo'nalishda Xalqaro tajriba o'rganilgan holda amalga oshirilishi lozim bo'lgan maqsad va vazifalar xususida atroflicha to'xtalib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Ekologik migrant, geologik jarayonlar, Xalqaro Migratsiya Tashkiloti(XMT), BMT Qochqinlar bo'yicha Oliy komissarligi, BMT Qochqinlar bo'yicha agentligi, ekologik muammolar.*

INTERNATIONAL LEGAL STATUS OF ECOLOGICAL MIGRANTS: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

Abstract: *The article deals with the theoretical foundations of regulating the international legal status of ecological migration, the terms and definitions of the concept of persons moving for environmental reasons, the categories of ecological migrants and their theoretical and practical aspects, the recognition and strengthening of human ecological rights, and the necessary conditions for determining the international legal status of ecological migrants. In the article, the concept of ecological migrant, the difference of ecological migrants from refugees, labor migrants and other persons has been studied in detail, and the goals and tasks that should be implemented in this direction have been studied in detail.*

Keywords: *Ecological migrant, geological processes, International Organization for Migration (IOM), UNHCR, UN Refugee Agency, environmental problems.*

Dunyoda sanoat jadal rivojlanayotgan XXI asrda ekologik kun tartibi birinchi o'ringa chiqadi. Biz avlodlarga sog'lom muhit qoldirishimiz kerak. Buning uchun tabiatga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish, nafaqat bugungi kun haqida o'ylash, harakat qilish kerak.

(Shavkat Mirziyoev)

Asosiy xalqaro ekologik muammolardan biri okean suvlaridagi zaharli kimyoviy va radioaktiv moddalar, cho'llanish jarayonining davom etayotganligi va kuchayishi, sayyora, tropik o'rmonlar va shimoliy qor maydonining qisqarishi, Yer aholisining haddan tashqari ko'payishi va boshqa sabablar tufayli grinhaus gazlari natijasida kuchaygan tabiiy geologik jarayonlar, atmosferaning kimyoviy ifloslanishi, okeanlarning ifloslanishi va neft mahsulotlari tufayli okean suvlari xususiyatlarining o'zgarishi natijasida iqlim o'zgarishi muammosidir. Iqlim o'zgarishi masalalari global kun tartibida birinchi o'rinda turadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh kotibi iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda doimo birdamlik va hamjihatlikka chaqiradi¹. Iqlim o'zgarishi aholining ko'chishiga shu qadar katta tahdid solmoqdaki, bu oldin kuzatilmagan darajada hisoblanadi. Ko'chirilganlarning umumiy soni qancha bo'lishini hech kim aniq ayta olmasa ham, ehtimol, o'n millionlab odamlar bo'lishi mumkinligi taxmin qilinmoqda². Afsuski, ko'plab hukumatlar, xalqaro tashkilotlar va institutlar hozirda bu chaqiruvga javob berishga tayyor emas va moddiy texnik bazasi ham mavjud emas. Iqlim bilan bog'liq migratsiyani hal qilishning yagona yechimi yo'q, chunki ekologik migratsiyaning aniq bir ildiz sababi bo'lmaydi. Misol uchun, bir kun kelib Tinch okeani orollari va Bangladesh aholisi dengiz sathining ko'tarilishi sababli o'z yurtidan ketishga majbur bo'ladi, bu jarayon yashash uchun qulay maydonni kamaytiradi. Janubiy Amerika, ehtimol, qurg'oqchilikka duchor bo'ladi, bu esa hosildorlikni pasaytiradi. Dunyoni ushbu potentsial seysmik siljishlardan himoya qilish uchun olimlar ekologik muhojirlarning ahvoriga jiddiy e'tibor qaratish va bu jarayonni ilg'or rejalashtirishni tavsiya etadi. Iqlim o'zgarishi sababli yashash joyini o'zgartirish turli omillar ta'sirida yuzaga keladi. Bu omillar dengiz sathining ko'tarilishi va haroratning oshishi kabi bevosita atrof-muhitning ta'siri yoki tanqis resurslar va iqtisodiy tanazzullarning kuchayishi kabi bilvosita ta'sir bo'lishi mumkin. Xalqaro Migratsiya Tashkiloti(XMT) ekologik migratsiyaning uch turini tavsiflagan:

To'satdan ekologik ofat natijasida yuzaga kelgan;

Atrof-muhitning asta-sekin buzilishi natijasida yuzaga kelgan;

Kelajakda iqlim bilan bog'liq tahdidlardan qochish natijasida yuzaga kelgan³.

¹ Страница Генерального секретаря ООН официального сайта ООН. URL: <https://www.un.org/sg/ru> (дата обращения 01.10.2018). – Режим доступа: свободный. – Текст: электронный.

² Environmental and Energy Study Institute. 1112 16th Street, NW, Suite 300. Washington, DC 20036. (202) 628-1400. www.eesi.org

³ Environmental and Energy Study Institute. 1112 16th Street, NW, Suite 300. Washington, DC 20036. (202) 628-1400. www.eesi.org

Xalqaro miqyosda ekologik muammolarning oqibatlarini kamaytirish va bartaraf etish maqsadida inson faoliyatining atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish bo'yicha choratadbirlar faol ishlab chiqilmoqda va amalga oshirilmoqda. Biroq, odatdagi yashash joyidan tashqariga ko'chib o'tishga majbur bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish muammosiga - ekologik muhojirlarning huquqlariga yetarlicha e'tibor berilmayapti. Ekologik muhojirlar ham transchegaraviy qochqinlar, ham ichki ko'chirilganlar (IKO) bo'ladi, ularning bir joydan ikkichi bir joyga harakati tanqis resurslar va o'zi shunday ham kam er uchun mojaroning kuchayishiga olib kelishi mumkin. Atrof-muhit migratsiyasiga qarshi siyosat va moliyaviy choralarni ishlab chiquvchi Osiyo taraqqiyot banki loyihasi iqlim o'zgarishi Osiyo va Tinch okeanidagi ekologik buzilishlar tufayli majburiy migratsiyani kuchaytirishini aniqladi. Biroq, o'z vaqtida qabul qilingan siyosat va dasturlar bunday migratsiyani tahdiddan turmush sharoitini yaxshilash va barqaror rivojlanishga ko'maklashish imkoniyatiga aylantirishi mumkin. Loyiha zaif jamiyat a'zolarining salohiyati va chidamliligini oshirish muhimligini ta'kidlaydi. Osiyo va Tinch okeani mintaqasi iqlim o'zgarishidan eng jiddiy ta'sir ko'rsatadigan global mintaqalardan biri bo'lishi kutilmoqda, eng og'ir zarar Tinch okeani, Janubiy Osiyo va Janubi-Sharqiy Osiyoda kuzatilishi mumkin. Qattiq ob-havoning ta'siri allaqachon sezilmoqda. 2010-yilda mintaqadagi 30 milliondan ortiq kishi ekologik ofatlar, jumladan, suv toshqini va bo'ronlar tufayli o'z uyini tark etgan. Ko'chirilganlarning ko'pchiligi keyinchalik suv toshqini pasaygach, uylariga qaytgan bo'lsa-da, ba'zilar boshqa joyda xavfsizroq hayot izlashga qaror qilgani yoki shunchaki o'z jamoalariga qaytib kela olmagan uchun migrant bo'ldi. Mintaqa ekologik xavf-xatarlarga juda moyil bo'lib, har qanday hududda, ayniqsa, qirg'oq bo'ylab eng yuqori aholi zichligiga ega va qashshoqlikda eng ko'p odamlar yashaydi. Dunyo miqyosida past balandlikdagi qirg'oq zonalarida eng ko'p aholi istiqomat qiladigan 10 mamlakatdan 8 tasi shu mintaqada joylashgan. Atrof-muhit omillari ta'siri ostidagi migratsiya hokimiyat mutasaddilaridan shoshilinch e'tibor talab qiladigan jiddiy tashvishga aylanmoqda. Hozirda amalga oshirilayotgan siyosat choralari zarar ko'rgan jamoalarda chidamlilikni, jamoalarni qabul qilish qobiliyatini oshirish va ichki va tashqi migratsiyaning tartibli, yaxshi boshqariladigan oqimini rag'batlantirish orqali kelgusi yillarda gumanitar inqirozlar paydo bo'lishining oldini oladi. XXI asr boshlarida 20-25 millionga yaqin odam ekologik sabablarga ko'ra fuqarolik davlati doirasida ko'chirilganligi qayd etilgan⁴. 2008-yildan 2010-yilgacha tabiiy ofatlar natijasida 95 millionga yaqin odam o'z fuqaroligi bo'yicha ko'chirildi⁵. Keyingi yillarda esa bu ko'rsatkich sal pasayganligini ko'rishimiz mumkin. 2012-yilda toshqin, bo'ron va zilzila kabi ofatlar tufayli 32,4 million kishi uyini tashlab ketishga majbur bo'lgan. Osiyo, G'arbiy va Markaziy Afrika eng katta yukni ko'targan bo'lsa-da, 1,3 million kishi boy mamlakatlarga

⁴ Forced Migration Review, №20, May 2004, p. 40. URL: <http://www.fmreview.org/sites/fmr/files/FMRdownloads/en/sustainable-livelihoods.pdf> (date of access: 01.10.2018). – Mode of access: free. – Text: electronic.

⁵ Displacement due to natural hazard-induced disasters. Global estimates for 2009 and 2010, June 2011, P. 14-15. Norwegian Refugee Council's Internal Displacement Monitoring Centre (NRC-IDMC). URL: https://www.preventionweb.net/files/20220_idmcnaturaldisasters200920101.pdf (date of access: 01.10.2018). – Mode of access: free. – Text: electronic.

ko'chirildi, ayniqsa AQShga ko'chib o'tgan ekologik migrantlar ko'pchilikni tashkil qiladi. Favqulodda vaziyatlar tufayli ko'chirilganlar va ko'chib ketish xavfi ostida bo'lgan migrantlarga insonparvarlik, rivojlanish va inson huquqlari muammolarini yaxshiroq hal qilish uchun hukumatlar va nodavlat tashkilotlarning xabardorligini oshirish va xabardor qilishni davom ettirish ko'zda tutilgan⁶.

Birinchi marta ekologik migratsiya muammosini xalqaro huquqiy tartibga solishdagi bo'shliq Birlashgan Millatlar Tashkilotining Qochqinlar bo'yicha Oliy Komissarligi boshqarmasining (BMT Qochqinlar bo'yicha Oliy komissarligi, BMT Qochqinlar bo'yicha agentligi) 2010-yildagi "Xalqaro huquqiy himoya va ularga javob berishdagi bo'shliqlar" hisobotida qayd etilgan. 1-sessiya "Xalqaro himoyadagi kamchiliklar va uni amalga oshirish" deb nomlanadi va BMT Qochqinlar bo'yicha Oliy komissarligi "ayrim toifadagi shaxslarning xalqaro huquqiy maqomi belgilanishi mumkin emas, bu birinchi navbatda iqlim o'zgarishi natijasida ko'chirilgan shaxslarga tegishli" deb hisoblaydi⁷. Xalqaro huquq ekologik muhojirlarni huquqlari xalqaro darajada ta'minlanishi mumkin bo'lgan shaxslarning har qanday toifasiga kiritmaydi va ularga maxsus xalqaro huquqiy maqom bermagan. Ekologik muhojirlar "huquqiy maqomga ega emasligi va shunga ko'ra, hech qanday yordamga yoki huquqlarini himoya qilishga umid qila olmasligi" sababli, ekologik sabablarga ko'ra harakatlar sonining ko'payishi sharoitida xalqaro hamjamiyat oldida ekologik muhojirlarning xalqaro huquqiy maqomini belgilash va ta'minlash vazifa turibdi. Rasmiy ta'rifning yo'qligi ekologik migrantlarni Birlashgan Millatlar Tashkilotining 1951-yildagi Qochqinlar to'g'risidagi konvensiyasi bilan kafolatlangan huquqiy himoyani, xususan, qaytarib yubormaslik (vatanga majburan qaytishdan himoya qilish) va harakat erkinligi, shuningdek, yordamdan keng foydalanish huquqlarini rad etadi. Ekologik jarayonlar eng ko'p ta'sir ko'rsatadigan mamlakatlar bilan quruqlik chegaralarining nisbiy yo'qligiga qaramay, iqlim tufayli kelib chiqqan migratsiya Qo'shma Shtatlarga ta'sir qilish ehtimoli yuqori. Atrof-muhit omillari ta'siri ostida migratsiya qaror qabul qiluvchilardan shoshilinch e'tibor talab qiladigan jiddiy tashvishga aylanmoqda. AQShga borayotgan ekologik migrantlarning eng ko'pi Osiyo va Tinch okeanidan boradi va Osiyo va Tinch keng va tez ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Bu yerda 4 milliard odam istiqomat qiladi, bu insoniyatning beshdan uch qismini tashkil qiladi. Shuningdek, u butun dunyo bo'ylab xalqaro migrantlarning eng muhim manbai hisoblanadi.

Bizning fikrimizcha, "ekologik migrant" atamasi eng to'g'ri va aniq tarif hisoblanadi. Hozirgacha ushbu atama o'rniga "atrof-muhitning yomonlashuvi tufayli ko'chib o'tayotgan migrantlar" atamasi qo'llanilgan, chunki "atrof-muhit" atamasi o'rganilayotgan shaxslar toifasining ko'chishi sabablari doirasini aks ettiruvchi atamadir. Xuddi shunday pozitsiyani mahalliy olimlar D.V. Ivanov va D.K. Bekyashevlar ham qo'llab quvvatlagan, ammo ular

⁶ URL: <https://www.preventionweb.net/publication/people-displaced-disasters-global-estimates-2012>

⁷ UNHCR. *Guidelines on Temporary Protection or Stay Arrangements*. – P.3. [Electronic resource] // Content Management System of the UNHCR Emergency Handbook. – Mode of access: <https://clck.ru/KqALd> (Date of access: 01.10.2018).

"migrantlar" atamasi o'rniga "qochoqlar" atamasini ishlatadilar. Biroq, hozirgi zamon ruhiga mos va xos atama "ekologik migrant" atamasi hisoblanadi degan fikrdamiz.

2016-yilning oxiriga kelib, 65 milliondan ortiq odam ichki ko'chirilgan yoki qochqin bo'lgan, bu Ikkinchi Jahon urushi tugaganidan beri har qanday boshqa davrdan ko'proqni tashkil etadi⁸. Har yili 26,4 millionga yaqin odam tabiiy ofatlar tufayli o'z uyini tark etadi, bu soniyada bir kishiga to'g'ri keladi⁹. Insoniyat doimiy ravishda migratsiya muammosiga duch keladi. "Ba'zilar yangi iqtisodiy imkoniyatlar va istiqbollarni izlab harakat qilishadi. Boshqalar esa qurolli to'qnashuvlar, qashshoqlik, oziq-ovqat ta'minoti, ta'qiblar, terrorizm yoki inson huquqlari buzilishidan qochmoqda. Yana boshqalar, iqlim o'zgarishi yoki tabiiy ofatlarning yoki boshqa atrof-muhit omillarining salbiy oqibatlarini oldini olish uchun kurashmoqda¹⁰. Iqlim o'zgarishi bo'yicha hukumatlararo panel (IO'BHP) tomonidan 2014-yil Beshinchi baholash hisobotida iqlim o'zgarishi haqiqatan ham ro'y berayotgani va antropogen grinhauz gazlari emissiyasi iqlim o'zgarishining asosiy sababi ekanligini tan olgan¹¹. Xalqaro hamjamiyat ekologik muammolarning soni va intensivligi ortib borayotganidan xavotirda va iqlim o'zgarishining ta'siri inson huquqlaridan to'liq va samarali foydalanishga bevosita tahdid solayotganini tan oladi¹². Atrof-muhit o'zgarishining salbiy oqibatlari shunchalik halokatli bo'lishi mumkin, butun shtatlar yoki ularning alohida hududlari yashash uchun yaroqsiz holga kelishi mumkin. Bu kichik orol davlatlari va past tog'li mamlakatlarga (masalan, Kiribati Respublikasi, Maldiv orollari, Marshall orollari, Mikroneziya Federativ Shtatlari, Nauru Respublikasi, Palau Respublikasi, Seyshel orollari, Sulaymon orollari)ga taalluqlidir. Bu esa, ushbu shtatlarning aholisi xavfsizroq va yashash uchun maqbulroq hududlar va hududlarga ko'chib o'tishga majbur bo'lishiga olib keladi. Biroq, "biron-bir davlat o'z hududiga bunday muhojirlarni joylashtirish uchun xalqaro huquqda bevosita xalqaro majburiyat yo'q"¹³. Har bir davlat «shu davlatning xalqaro majburiyatlarini inobatga olgan holda o'z hududiga kimni qabul qilish kerakligini belgilashga suveren huquqqa ega»¹⁴.

⁸ United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). *Global trends: Forced displacement in 2016*. URL: <https://www.unhcr.org/5943e8a34.pdf> (Date of access: 01.10.2018); United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (UN-OCHA). *Global humanitarian overview 2017*. URL: https://www.unocha.org/sites/unocha/files/GHO_2017.pdf (Date of access: 01.10.2018).

⁹ Internal Displacement Monitoring Center (IDMC). Norwegian Refugee Council. *Global Estimates 2015: People displaced by disasters*. URL: <http://www.internal-displacement.org/sites/default/files/inline-files/GE-2015-HighlightsFINAL.pdf> (date of access: 01.10.2018). – Mode of access: free. – Text: electronic.

¹⁰ ГА ООН, Резолюция от 19 сентября 2016 г., Нью-Йоркская декларация о беженцах и мигрантах: офиц. текст // A/RES/70/302.

¹¹ Воздействие изменения климата на осуществление права на здоровье. URL: <https://www.ohchr.org/RU/Issues/HRAndClimateChange/Pages/RightHealth.aspx> (дата обращения 01.10.2018). – Режим доступа: свободный. – Текст: электронный; Intergovernmental Panel on Climate Change, 2014: *Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Core Writing Team, R.K. Pachauri and L.A. Meyer (eds.)]. – Geneva, Switzerland. URL: <https://www.ipcc.ch/report/ar5/syr/> (date of access: 01.10.2018). – Mode of access: free. – Text: electronic.

¹² Воздействие изменения климата на осуществление права на здоровье.

¹³ Васильева А.А. Указ. соч. С. 104.

¹⁴ ГА ООН, Резолюция от 21 декабря 2016 г., Международная миграция и развитие. : офиц. текст // A/RES/71/237. § 29.

Iqlim o'zgarishi sababli transchegaraviy harakatga oid qonunchilik hujjatini ishlab chiqish taklifi yangi qoidalar va tamoyillarni yaratadi hamda amaldagi xalqaro huquqdagi ko'plab bo'shliqlarni bartaraf qiladi. Ekologik muhojirlarning xalqaro huquqiy maqomini mustahkamlashga oid yuqorida keltirilgan pozitsiyalar bilan bir qatorda migrantlarning inson huquqlari bo'yicha sobiq maxsus ma'ruzachisi F.Krepo tomonidan taklif etilgan ekologik muhojirlarni xalqaro himoya qilish varianti alohida qiziqish uyg'otadi. F.Krepo iqlim o'zgarishining salbiy ta'siri migratsiyaga ta'siri va bunday ta'sir yanada yaqqol namoyon bo'layotganiga e'tibor qaratgan bo'lsa-da, u "ekologik sabablarga ko'ra shunday holga kelgan migrantlarni maxsus taqsimlash ideal qaror bo'lmasligi mumkin" ta'kidlaydi¹⁵.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, ekologik muhojirlarning xarakterli belgilarining tasnifi orqali ekologik migrantlar va maqomi xalqaro huquqda mustahkamlangan boshqa toifadagi shaxslar o'rtasidagi farqni ko'rsatadi. Ekologik migrantlarning xususiyatlarini tushunish ularning xalqaro huquqiy maqomi doirasida ekologik muhojirlarga qanday huquq va erkinliklar berilishi kerakligini aniqlash imkonini beradi. Hozirgi vaqtda insonning ekologik huquqlari umuminsoniy darajada rasman tan olinmagan va mustahkamlanmaganligiga qaramay, xalqaro hamjamiyat inson huquqlaridan to'liq va samarali foydalanish atrof-muhit holatiga bog'liqligini tan oladi. Biroq, insonning kafolatlangan huquqlari va asosiy erkinliklarini amalga oshirishiga ta'sir qiluvchi atrof-muhit holatining doimiy ravishda yomonlashishi va bir vaqtning o'zida ekologik migrantlar sonining ko'payishi sharoitida insonning ekologik huquqlarini, xususan, qulay atrof-muhitga bo'lgan huquq va ekologik sabablarga ko'ra harakat qilish huquqini tan olish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi". // <https://strategy.uz/index.php?static=programma>
2. Холмўминов Ж. Т. Экологическое право на основе законов Республики Узбекистан. – Т.: "Тафаккур", 2010.
3. ГА ООН, Резолюция от 21 декабря 2016 г., Международная миграция и развитие.
4. ГА ООН, Резолюция от 19 сентября 2016 г., Нью-Йоркская декларация о беженцах и мигрантах
5. Environmental and Energy Study Institute. 1112 16th Street, NW, Suite 300. Washington, DC 20036. (202) 628-1400. www.eesi.org
6. Страница Генерального секретаря ООН официального сайта ООН. URL: <https://www.un.org/sg/ru> (дата обращения 01.10.2018).

¹⁵ Права человека мигрантов : офиц. текст // А/67/299. § 65.